

RESTAURERING OCH SKÖTSEL

av Östergötlands odlingslandskap

Rapport från ett LIFE-projekt 2005-2009

LÄNSSTYRELSEN
ÖSTERGÖTLAND

Linköpings
kommun

Innehållsförteckning

Ett lyckat naturvårdsprojekt	3
Sammanfattning.....	4
Karta över Östergötland	5
Life - ger möjligheter till naturvård och erfarenhetsutbyte.....	6
Fakta om projektet.....	7
Torra och blöta kalkmarker	9
Skogsbygdens rika ängs- och hagmarker	10
Fågelrika strandängar.....	12
Ekhagen sjuder av liv	13
Uppföljning	14
Välkomna ut i naturen!	15

I LIFE-PROJEKTET "Restaurering och skötsel av Östergötlands odlingslandskap" (ROSORIS) har många personer på ett eller annat sätt medverkat under de fem projektåren. De som utfört huvuddelen av arbetet är Dan Nilsson, Peter Dahlström, Anneli Lundgren, Thomas Johansson och Ulla-Britt Samuelsson från Länsstyrelsen Östergötland, samt Anders Jörneskog från Linköpings kommun.

Omslagsbild: Hamlade träd på Hallstad ängar

Utgiven av Länsstyrelsen Östergötland 2010

Adress: Länsstyrelsen Östergötland, 581 86 Linköping. Telefon 013-19 60 00

Text: Dan Nilsson, Länsstyrelsen Östergötland

Bilder: Länsstyrelsen Östergötland och Linköpings kommun

Tryck: Tellogruppen, Söderköping, 2010, miljömärkt Svanen licensnummer 341.363

Grafisk produktion Mediahavet AB, www.mediahavet.se

Mer information om projektet finns på www.lansstyrelsen.se/ostergotland/amnen/naturvard/aktuellaprojekt/rosoris.htm

Ett lyckat naturvårdsprojekt

Under åren 2005 – 2009 har Länsstyrelsen och Linköpings kommun inom ett EU-LIFE-projekt restaurerat och skött några av Östergötlands finaste ängs- och hagmarker. Nu när de sista åtgärderna är utförda känner vi oss glada över att kunna konstatera att projektet blivit mycket lyckat. Flera mil stängsel har satts upp, många hektar betesmarker har röjts och nu kan kor och hästar åter ses beta i de här tidigare igenvuxna områdena. Därmed ges förutsättningar för att bevara det rika växt och djurliv som under lång tid funnits i Östergötlands värdefulla odlingslandskap.

Alla objekt som ingått i projektet är utpekade som Natura-2000-områden, vilket innebär att de ingår i EU:s nätverk för den mest värdefulla naturen. Tack vare de utförda

åtgärderna råder nu "god bevarandestatus" i områdena, vilket var det övergripande målet med projektet.

Förutom naturvårdsarbeten har också diverse åtgärder genomförts för att göra de här vackra områdena mer tillgängliga för besökare.

Nu har vi ett stort ansvar för att de 41 restaurerade områdena förblir toppobjekt, för såväl den biologiska mångfalden som för mänskliga besökare

Magnus Holgersson
Tf Landshövding

Sammanfattning

Under perioden 2005 – 2009 har Länsstyrelsen och Linköpings kommun med stöd av EU:s LIFE-fond bedrivit ett naturvårdsprojekt inom 41 områden knutna till det östgötska odlingslandskapet. Områdena är väl spridda i länet och alla ingår i Natura-2000, EU:s nätverk för särskilt värdefull natur.

Odlingslandskapets ängs- och hagmarker tillhör de mest artrika naturtyperna. Det rika växtlivet ger i sin tur livsmöjligheter för en mängd insektsarter. De buskar och träd som finns i ängs- och hagmarkerna hyser också ett stort antal av insekter, lavar och mossor. Sammantaget är den biologiska mångfalden mycket stor i odlingslandskapet!

Projektet har inriktats på de ängar och hagar i Natura-2000 nätverket som av olika anledningar inte uppfyllde kravet på ”god bevarandestatus” när projektet startades 2005. Oftast hade betes- och slåtterhävden minskat eller helt upphört, och därför fanns det ett stort behov av åtgärder i de här områdena. Utan hävd tas markerna snabbt över av sly och konkurrensstarka gräs- och starrarter. Efter inte alltför lång tid har den tidigare så rika hagmarken övergått till skog, en utveckling som tyvärr varit mycket vanlig i det svenska odlingslandskapet under de senaste decennierna.

Så länge inte igenväxningen gått för långt går det att

bryta den negativa utvecklingen. I projektet har många gamla, uttjänta stängsel tagits bort och ersatts av nya. Buskar och träd har röjts, och efter diskussioner med markägare och djurhållare har beteshävden kunnat återupptas. Beroende på situationen i varje enskilt objekt har olika åtgärder gjorts, alla efter att noggranna arbetsplaner upprättats för vart och ett av objekten.

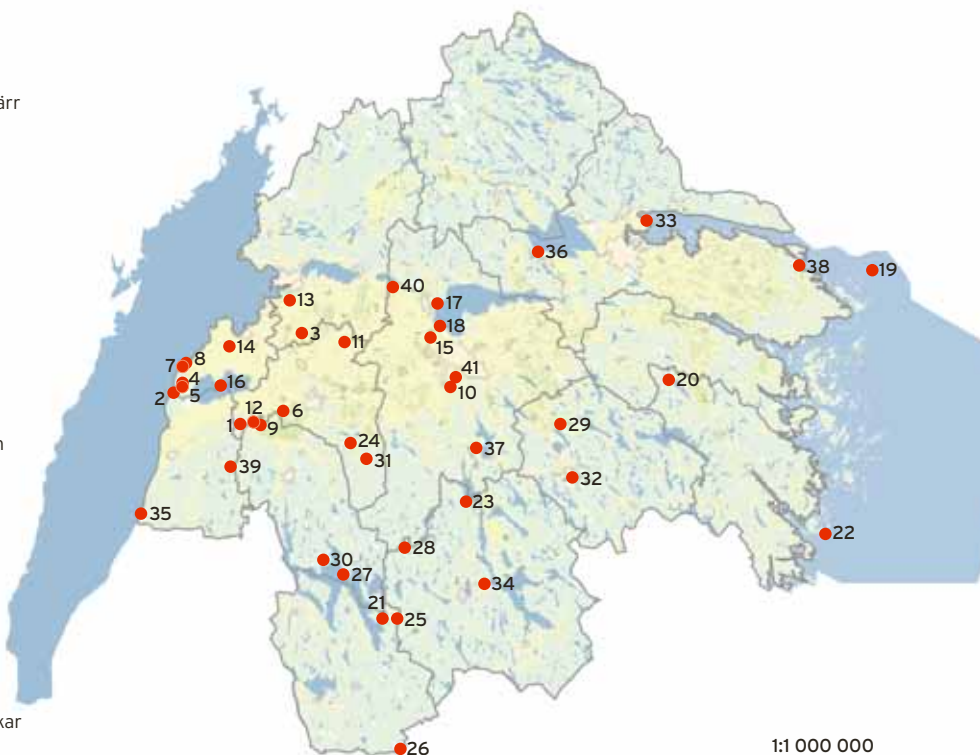
Projektet har gett oss möjligheter att medverka i konferenser, såväl i Sverige som i andra Europeiska länder. Vi har också gjort en mycket lärorik studieresa till Rumäniens ålderdomliga odlingslandskap. De här nationella och internationella utbytena har gett oss erfarenheter som vi kommer att ha stor nytta av i vårt fortsatta arbete i det östgötska odlingslandskapet.

Förutom naturvårdsinsatserna har vi också tillverkat informationsskyltar och foldrar till ett urval av områdena. Vi hoppas därmed att fler besökare ska hitta till de här fina markerna.

Med stor glädje kan vi konstatera att vi lyckats uppfylla målen med vårt projekt. Nu hävdas markerna igen, antingen med mular eller med slåtterbalk. Områdenas typiska växt- och djurliv har utvecklats positivt, och vår förhoppning är att de här områdena nu är räddade för framtida generationer.

Karta över Östergötland

Nr	Namn
1	Åsabackarna
2	Ombergsliden
3	Götala kalkfuktäng
4	Västra Karlsbo kalkkärr
5	Omberg
6	Stora Ljunamyren
7	Hovsnäs kalkfuktäng
8	Borghamns kalkkärr
9	Rinnamyren
10	Torrberga rikkärr
11	Goviösa kalktorräng
12	Torpa östergård
13	Hilltorps kalkkärr
14	Kastad kulle torräng
15	Lera kalkkärr
16	Tåkern
17	Kungsbro
18	Svartåmyrningen
19	Bråviken yttre
20	Harsbo-Sverkersholm
21	Rocks mosse
22	Bokö
23	Hallstad ängar
24	Västra Harg
25	Smedstorp
26	Södra Bråta
27	Bjälånäs
28	Gamla Måla
29	Herrsätter
30	Bjärhult
31	Ramshult
32	Åtvidabergs tätort
33	Malmölandets ekbackar
34	Västra Eneby
35	Holkaberg
36	Ribbingsholm
37	Västerby
38	Bråxvik
39	Bomhult
40	Göta kanal
41	Tinnerö eklandskap

Expertgrupp vid Hilltorps kalkkärr

Luktsporre på Omberg

Betesdjur i Tinnerö Eklandskap

LIFE – ger möjligheter till naturvård och erfarenhetsutbyte

LIFE är ett finansieringsprogram som bidrar till naturvårdsprojekt som bevarar och återställer naturliga miljöer för vilda djur och växter. Det främsta syftet med LIFE är att genomföra EU:s fågel- och habitatdirektiv. Utifrån de båda direktiven har särskilt värdefulla naturmiljöer pekats ut i EU, som bildar ett nätverk som kallas för Natura-2000. Varje medlemsland har ansvar för att bevara och utveckla de utpekade områdena. Via LIFE kan man få stöd för att finansiera

restaurering och skötsel av områden i nätverket. I viss omfattning finns också möjlighet att få ersättning till åtgärder riktade mot friluftslivet.

Vårt projekt ROSORIS (Restaurering och skötsel av Östergötlands odlingslandskap) bedrevs åren 2005 – 2009 i 41 Natura-2000 områden. Budgeten var på 20 miljoner kronor, varav EU bidrog med hälften. Resten har finansierats via medel från Naturvårdsverket, Länsstyrelsen Östergötland och Linköpings kommun.

Renstadsfällan på Omberg.

Fakta om projektet

Det här har vi gjort

Satt upp drygt 80 km stängsel
Röjt 435 ha betes- och slåttermarker
Restaurerat 252 ha strandängar
Restaureringshamlat 17 träd
Planterat 116 ekar
Byggt vattenanordningar för djur på 24 platser
Byggt insamlingsfällor vid sex platser
Producerat åtta informationsskyltar
Producerat fem foldrar

Arrangemang och erfarenheter

Arrangerat en internationell konferens
Arrangerat en slutkonferens
Arrangerat ett seminarium om skötsel av kalkkärr
Arrangerat en kurs i restaurering av hamlade träd
Medverkat på tre internationella konferenser
Medverkat på en internationell projektledareträff
Medverkat i två svenska LIFE-projekts slutkonferenser
Genomfört en studieresa till Rumäniens odlingslandskap

Gullwivefjärilen är mycket sällsynt, men finns i flera av projektområdena.

Kärknipprot är en karaktärsart i de östgötska kalkkärren.

Östergötland är ett kärnområde för den mycket sällsynta Läderbaggen. Arten förekommer i minst åtta av projektområdena.

Flugblomster

Torra och blöta kalkmarker

En av Östergötlands mest särpräglade och ovanliga naturtyper är ”kalkkärr”, eller orkidékärr som de ibland kallas. Det är hävdade och blöta områden, med högt innehåll av kalk. Förr var de här naturtyperna betydligt vanligare än vad de är idag, men på grund av uppodling, utdikning och upphörd hävd finns det nu bara en liten rest kvar.

I kärren finns en mycket värdefull flora, där orkidéerna är de arter som först fångar besökarnas uppmärksamhet. Den artgrupp som är sällsyntast, och i ett EU-perspektiv mest bevarandevärda, är de snäckor som förekommer i kärren. I de östgötska kalkkärren finns flera mycket ovanliga arter, som inte finns på så många andra platser i Europa.

Innan åtgärderna i kärren genomfördes, arrangerade vi ett lärorikt expertseminarium, där inbjudna experter hjälpte oss att ta fram de arbetsplaner som låg till grund för arbetet.

Kalktorrängarna ligger i samma geografiska område som kalkkärren, men har en väsensild flora och fauna. Istället för den fuktiga miljön råder på kalktorrängarna stor torka. Den lättdränerade jorden torkar snabbt ut, och bara de mest tåliga arterna klarar sig. Liksom i kalkkärren finns det även i kalktorrängarna flera sällsynta arter, som vi i Östergötland har ett stort ansvar för att bevara.

Inom projektet har vi gjort åtgärder i 15 kalkmarks-objekt. Tack vare röjningarna och stängslingarna har de höga naturvärdena kunnat bevaras. De kalkkärr som ingått i projektet är; Åsabackarna, Hilltorp, Torpa Östergård, Göotala, Västra Karlsbo, Omberg, Ombergsliden

Stora Ljuna, Hovanäs, Borghamn, Rinna, Lera och Torrberga. Kalktorrängar finns i Kastad och Govlösa.

Den sällsynta kalkkärrsgrynsnäcka finns i flera av projektområdena.

Bocksippan växer på de östgötska kalktorrängarna.

Skogsbygdens rika

Hagmark i Bjärhult

I de östgötska skogsbygderna finns ett mycket rikt odlingslandskap. I de här områdena har det under flera hundra år funnits en mängd små gårdar, där lantbrukarna under hårt jobb brutit ny mark och brukat den ofta näringsfattiga jorden. Här finns en mosaik av skogar, betesmarker, slåtterängar och åkrar. Totalt sett är den biologiska mångfalden mycket hög i det här småskaliga odlingslandskapet.

Under de senaste decennierna har utvecklingen tyvärr varit mycket negativ för skogsbygdens ängs- och hagmarker. Många av gårdarna har blivit olönsamma att bruka, och därför har de helt övergivits eller också har de slagits ihop till större brukningsenheter som drivs mer

Maskinell röjning av nyponbuskar

ängs- och hagmarker

rationellt än tidigare. Nästan all ängsslåtter har upphört, och även arealen betesmark har minskat drastiskt. Utan liens och mularnas påverkan på vegetationen, har skogen åter kunnat breda ut sig över de tidigare öppna ytorna. Den biologiska mångfalden går därmed mot enfald.

I projektet har vi genom stängsling, rövning m m gjort det möjligt att fortsätta hävden på några av de mest värdefulla ängs- och hagmarkerna i Östergötland.

De områden i skogsbygden som ingått i projektet är Harsbo-Sverkersholm, Smedstorp, Södra Bråta, Bjälånäs, Gamla Måla, Herrsäter, Bjärhult, Ramshult, Holkaberg, Rocks mosse, Bokö, Hallstad ängar, Bråxvik och Bomhult.

Manuell rövning av sly

Betesdjur vid Bjälånäs

Fågelrika strandängar

I anslutning till Östergötlands sjöar finns ofta låglänta marker, som under lång tid varit viktiga för våra förfäder. Varje år översvämmades maderna, och det näringsrika vattnet gav förutsättningar för en rik gräsväxt som oftast slogs och gav en stor höskörd. Slätterhävden av markerna ledde till ett rikt fågelliv, med många häckande arter som t ex tofsvipa, gulärta, kärrsnäppa, storspov och rödbena. Mest kända är strandängarna runt fågelsjön Tåkern, men även vid t ex Roxen finns värdefulla strandängar.

Rödbena

Nuförtiden har slättern nästan helt upphört på strandängarna, och höskörden tas nu istället på åkrarna. De allra flesta maderna blev efter andra världskriget istället betesmarker, vilka från naturvårdssynpunkt inte skiljer sig så mycket från slätterängar. Under 1970 – 80-talen övergavs dock många av de här områdena även som betesmarker, och de tidigare så fågelrika strandängarna växte igen med högvuxna gräs och buskar. Även på de marker där betesdjuren fortfarande finns kvar blir maderna med tiden ofta tuviga, och därmed inte lika attraktiva för fågellivet. Genom att med några års mellanrum bearbeta strandängarna med betesputsmaskiner, förbättras markerna för såväl boskapen som för fågellivet.

Inom projektet har vi bearbetat tuvor och fräst bort önskad vegetation i fyra områden, Tåkern, Svartåmynningen, Kungsbro och Ribbingsholm. Områdena hävdades redan innan projektet startade, men tack vare de utförda åtgärderna har förutsättningarna för fågellivet förbättrats.

Med en traktorburen fräs bearbetas tuvor och önskad vegetation på strandängen i Svartåmynningen.

Ekhagen sjuder av liv

Imånga av Östergötlands hagmarker finns stora ekar. Inget annat av våra svenska trädslag har så många växter och djur knutna till sig som eken. Över 1000 arter av bland annat insekter, svampar och lavar har eken som värdträd. För att säkerställa att de här arterna bevaras, är det därför viktigt att vi restaurerar och sköter de östgötska ekmiljöerna.

Flertalet av de stora ekar som finns i dagens landskap grodde och växte upp i öppna slätter- och betesmarker. Idag när många av de här områdena inte längre slås och betas, står de gamla träden kvar som ett minne av den naturtyp som en gång funnits. Sly och träd växer upp nära de gamla ekarna, och ljus och fuktförhållanden ändras drastiskt för de arter som växer på eken. På sikt kommer också ekarna att konkurreras ut av de uppväxande träden, och tyna bort i den uppväxande skogen. De många arter som tidigare fanns på den ensamväxande eken minskar eller försvinner helt när deras livsmiljö förändras.

I projektet har vi stängslat betesmarker och genom rövning friställt ekar som tidigare varit trängda av träd som vuxit upp i ekarnas krona. Tack var de här åtgärderna ges nu många sällsynta arter möjlighet att leva vidare. Exempel på en sådan art är den mycket sällsynta läderbaggen, som förekommer i flera av projektområdena.

De områden i projektet som varit särskilt inriktade på ekar är Tinnerö eklandskap, Västerby, Ribbingsholm, Västra Harg, Västra Eneby, Åtvidabergs tätort, Göta kanal och Malmölandet.

Blommande apel i Tinnerö Eklandskap

Ekoxe finns i flera av objekten

Ekhagen i Västra Eneby

Uppföljning

När naturvårdsåtgärder utförs är det viktigt att resultatet följs upp, för att få bekräftat att de åtgärder vi utfört verkligen leder till det förväntade resultatet. För att få en rättvisande trend är det dock viktigt att uppföljningen görs över lång tid. Den uppföljning som gjorts inom projektet bör därför ses som starten på ett arbete som kommer att fortsätta även efter det att projektet är avslutat.

På strandängarna har vi inventerat häckande fåglar, i kalkkärren har vi följt upp snäckor, i eklandskapet har

vi studerat läderbagge och i hagmarkerna har vi på några platser följt hur fjärilsfaunan förändrats.

Förutom de här biologiska uppföljningarna, beslutade vi också att dokumentera åtgärderna genom flygfotografering. Från ett mindre, enmotorigt flygplan har vi fotograferat en del av objekten såväl före som efter de genomförda åtgärderna. Den här flygfotometodiken har visat sig mycket kostnadseffektiv, då vi tydligt sett de förändringar som skett efter röjningsinsatserna.

Genom att ta flygbilder före och efter en röjning, får man en god överblick av resultatet. Fotona är tagna vid objektet Hilltorp, där ytan av de små och igenvuxna kalkkärren har förstörats. Det övre fotot är taget 2006 och det till höger 2009.

Välkomna ut i naturen!

Informationsskylt vid Bjältnäs

Vi hoppas att många vill göra en utflykt till vår fina, östgötska natur. För att underlätta besök har vi därför i flera av projektområdena genomfört åtgärder för att underlätta för besökare. Via foldrar, skyltar och hemsida kan man som besökare ta del av de värden som finns i respektive område.

Även många av våra naturreservat och Natura-2000-områden som inte ingått i det här projektet är väl värda ett besök. I de här områdena finns ofta p-platser, vandringsleder, utsiktsplatser, vindskydd, eldstäder mm som underlättar ditt besök.

Välkommen ut i den östgötska naturen!

Information om naturreservat och natura 2000-områden
www.lansstyrelsen.se/ostergotland

Information om Tinnerö Eklandskap
www.linkoping.se/natur

Information om naturguidningar i Östergötland
www.naturguidning.se

Invigning av ekhagen i Västra Eneby

Under åren 2005-2009 har 41 östgötska ängs- och hagmarker restaurerats. Alla områden ingår i Natura-2000, EU:s nätverk för särskilt värdefull natur.

När projektet startade var naturvärdena starkt hotade i de här områdena, främst beroende på att hävden försämrats eller upphört helt. Åtgärderna som genomförts i projektet har varit mycket framgångsrika, och de höga naturvärdena kommer nu att kunna bevaras och utvecklas ytterligare.

Projektet har genomförts av Länsstyrelsen och Linköpings kommun, med stöd av medel från EU:s LIFE-fond.

